

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE’SİNDE LAİK KÜLTÜR İNŞASININ GRAMSCİAN HEGEMONYA PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ *

AN ANALYSIS OF THE CONSTRUCTION OF SECULAR CULTURE IN EARLY REPUBLICAN TÜRKİYE FROM THE PERSPECTIVE OF GRAMSCIAN HEGEMONY

Hatice Dönmez, Bağımsız Araştırmacı, (Sorumlu Yazar) haticednmz02@gmail.com

Ahmet Karadağ, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye

Özet

Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecini kurumsal ve kültürel olmak üzere iki ana eksen üzerinden okumak mümkündür. Laik temellere dayalı yeni bir ulus ve yeni bir kültür inşa sürecinde getirilen reform programları genel olarak devletin baskı araçlarıyla hayata geçirilmesine rağmen laik kültür inşasında rıza ve kültürel liderlik mekanizmalarının da etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma Türkiye’nin modernleşme sürecini salt yukarıdan aşağı yönlü bir modernleşme süreci olarak değil, rıza ve kültürel liderlik mekanizmaları üzerinden de ele almaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde yönetici seçkinlerin laik kültürü nasıl inşa ettikleri ve toplumsal rızayı nasıl ürettikleri sorusundan yola çıkılarak, Erken Cumhuriyet dönemi laiklik ve modernleşme politikalarının kültürel alandaki etkisi Gramsci’nin hegemonya kavramı çerçevesinden ele alınmıştır. Tarihsel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada “entegral devlet”in sivil toplum ve politik toplum araçları göz önünde bulundurularak Erken Cumhuriyet döneminin laik kültür inşası üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Laiklik, Kültür, Gramscian Hegemonya

Jel Kodları: D72, Z12, Z18.

Abstract

The modernization process of the early Republic can be understood through two main axes: institutional and cultural. While reform programs implemented in the process of building a new nation and a new culture based on secular foundations were generally carried out through state coercive means, it is observed that mechanisms of consent and cultural leadership were also effectively used in the construction of secular culture. This study examines Türkiye’s modernization process not merely as a top-down modernization process, but also through the mechanisms of consent and cultural leadership. Starting from the question of how the ruling elites constructed secular culture and produced social consent in the early Republic, the impact of secularism and modernization policies in the cultural sphere is examined within the framework of Gramsci’s concept of hegemony. Using historical methods this study evaluates the construction of secular culture in the early Republic by considering the tools of the “integral state” in civil society and political society.

Keywords: Modernization, Secularism, Culture, Gramscian Hegemony

Jel Codes: D72, Z12, Z18.

Atıf Bilgisi

Dönmez, H. & Karadağ, A. (2026). Erken cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde laik kültür inşasının Gramscian hegemonya perspektifinden analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 17, 30, 01–21. DOI: 10.54688/ayd.1869834

Not

*Bu çalışma, Hatice Dönmez tarafından Prof. Dr. Ahmet Karadağ danışmanlığında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2025 yılında tamamlanan “Laik Hegemonyanın İnşa Sürecinden İslamcı Hegemonyanın İnşasına Türkiye’nin Dönüşen Siyaseti: Gramscian Bir Analiz” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

Gönderilme Tarihi: 22 Ocak 2026 / Revizyon Tarihi : 21 Mayıs 2026 / Kabul Tarihi: 29 Haziran 2026 / Yayın Tarihi: 30 Eylül 2026

Extended Summary

The modernization movement of the early Republic took place in two dimensions: institutional and cultural. Although repressive political tools, especially in the institutional sphere, were predominantly used in the early periods, it is undeniable that the early Republic administration also effectively utilized civil society tools. In this respect, the Republic represents more than just a regime change; it represents a process of cultural construction. This study examines Turkey's modernization process not merely as a top-down modernization process, but also through the mechanisms of consent and cultural leadership. Starting from the question of how the ruling elites constructed secular culture and produced social consent in the early Republic, the impact of secularism and modernization policies on the cultural sphere is examined within the framework of Gramsci's concept of hegemony.

To establish its own cultural power, or hegemony, the secular Republic, positioned against the six-century-old Ottoman hegemony based on Islamic references, needed to erase the traces of the past. To do this, it first had to consolidate its power in the political and institutional spheres. In this context, following the War of Independence won under Mustafa Kemal's leadership, a series of reform programs were implemented to enable the nation to reach the "level of contemporary civilization," in other words, to reach Western civilization. Each of these reform programs, which envisioned radical changes in every aspect of life from the political to the social sphere, was based on the principle of secularism. The steps towards modernization that began in the institutional sphere with the abolition of the Sultanate evolved into a comprehensive Westernization process after the 1930s. The secular culture-building activities of the early Republican period were carried out primarily in the institutional sphere, relying on the instruments of political society—which Gramsci defined as a composite of political and civil society—that included coercion and force. In this process, where the element of coercion was heavily utilized, the ruling elite gained ground in the civil society sphere, particularly through reform programs implemented in the institutional realm based on force and coercion. Therefore, the Kemalist ruling elite used the instruments of civil society just as effectively as they used the instruments of political society in building a secular culture. In this respect, Republican Türkiye is a clear example of the integral state, which Gramsci defined as "hegemony protected by the armor of force."

Among the civil society tools actively used by the Republican elite in the construction of secular culture, the most notable are the educational institutions known as community centers. Providing education in a wide range of fields including politics, art, literature, history, science, and sports, these institutions, with branches operating throughout the country, served an effective function as spaces for generating the necessary consent for the construction of secular culture. Another key actor in the construction of secular culture was the Republic's "organic intellectuals," comprised of bureaucrats, soldiers, teachers, academics, and journalists. These organic intellectuals, also serving an educational function, made significant efforts to create the shared understanding necessary for the construction of secular culture through their ideas, thoughts, and works. Newspapers, magazines, and radio, as part of mass media, also played an active role as civil society tools in disseminating secular culture to society and ensuring its adoption and internalization. In addition to these, Mustafa Kemal statues erected in many parts of the country, Mustafa Kemal busts found in numerous locations, monuments depicting Mustafa Kemal, the Republic, and the War of Independence, anthems, commemoration ceremonies, Atatürk house museums, street and road names, and spatial design activities—many symbolic elements that revive and keep alive social memory—were effectively used in the construction of the new secular culture. Consequently, in early Republican Turkey, the construction of secular culture was carried out by the state in line with positional warfare strategies. In this respect, Turkey constitutes an example of a "passive revolution" in the hegemony of Eastern societies.

1. Giriş

En genel anlamıyla bir toplumda meydana gelen değerler bütünü ifade eden kültür, toplumları ulus yapan en önemli unsurların başında gelmektedir. Toplumsal yapının kurumları, kültürün başlıca yaratıcıları olup, toplumsal olgular kültür potası içinde eriyerek içerik kazanır ve bütünlüğe ulaşırlar. Her toplumda egemen güç tarafından yaratılan bir egemen kültür bir de egemen kültürün karşısında yer alan karşıt kültürler vardır (Çeçen, 1984, s. 11-12). Bu durum iki “iyi toplum tahayyülü” arasında bir “kulturkampf” (kültür mücadelesi) yaratmaktadır. Türk toplumunda da Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan modernleşme hareketiyle ortaya çıkan kulturkampf, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte daha da derinleşmiştir. Cumhuriyet döneminde biri bilimi ve laikliği temel alan, diğeri ise gelenek ve dini esas alan birbirine zıt iki farklı görüşe dayanan iki iyi toplum tahayyülü arasında bir “kulturkampf” ortaya çıkmıştır (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2024, s. 36, 49).

Laiklik, yeni ulus devlet inşasında kurucu kadronun temel ideolojik dayanağını oluşturmuştur. Laiklik temelinde yeni bir toplum ve yeni bir insan yaratabilmek amacıyla yola çıkan Mustafa Kemal, çağdaş ulus yaratmanın ve Türk insanını yaşadığı çağın ötesine taşımanın aracı olarak kültürü görmüştür (Çeçen, 1984, s. 19). Laik kültür inşasında yönetici elit kurumsal ve siyasi güç üzerinden kültür alanını şekillendirmek yoluyla inşa etmiş olduğu kültürel iktidarının toplum tarafından benimsenip içselleştirilmesini sağlamak için gerekli olan rıza üretimini entegral devletin sivil toplum kanadını kullanarak elde etmeye çalışmıştır. Gramsci’nin kavramsallaştırdığı biçimiyle devletin sadece zor kullanarak değil, kültürel liderlik ve rıza üretimi yoluyla toplumu dönüştürmesini açıklayan hegemonya kavramına karşılık gelen bu süreçte egemen güç, ikna ve rıza unsurlarını barındıran sivil toplum araçlarını devreye sokarak kültürel iktidarını hegemonik bir rıza üretim süreciyle desteklemiştir (Portelli, 1982, s. 77).

Bu çalışmada Erken Cumhuriyet döneminde yönetici seçkinlerin laik kültürü nasıl inşa ettikleri ve toplumsal rızayı nasıl ürettikleri sorusundan yola çıkılarak, Erken Cumhuriyet dönemi laiklik ve modernleşme politikalarının kültürel alandaki etkisi Gramsci’nin hegemonya kavramı çerçevesinden ele alınmıştır. Bu bağlamda dönemin laikleşme ve modernleşme politikalarının kurumsal ve kültürel eksenleri ele alınmış ve hegemonya kuramı ile ilişkilendirilmiştir. Kurumsal alan daha çok hegemonyanın tahakküm araçlarının kullanıldığı alan iken, kültürel alanda hegemonyanın ikna ve rıza unsurlarının işlediği sivil toplum araçları ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Tarihsel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın kuramsal çerçevesi Gramscian hegemonya kavramına dayanmaktadır. Gramsci’nin “*zor zırhıyla korunan hegemonya*” olarak tanımladığı “*entegral devlet*”in sivil toplum ve politik toplum araçları (Thomas, 2013, s. 200) göz önünde bulundurularak Erken Cumhuriyet dönemi laik kültür inşası üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Hegemonya ve Kültür

Kökeni Eski Yunanca’ya dayanan “hegemonya”, “lider” demek olan “hegemon” kavramından türemiş olup, “liderlik” anlamına gelmektedir. Bir şehir devletinin diğer şehir devletlerine olan üstünlüğünü ifade eden (Fontana, 2008, s. 81) kavrama Eski Yunan’daki anlamından büyük ölçüde farklı olan günümüzdeki anlamını veren isim, İtalyan tarihçi ve siyaset bilimcisi Antonio Gramsci’dır (Çağlar, 2022). Rusya’da başarılı bir şekilde gerçekleşen devrimin Batı Avrupa ülkelerinde neden gerçekleştirilemediği (Hawkes, 2004, s. 116) ve farklı dönemlerde girmiş olduğu krizlere rağmen kapitalist sistemin bu egemenliğini hâlâ nasıl sürdürebildiği sorusu Gramsci’nin çıkış noktası olmuş ve Gramsci bu durumu hegemonya kavramını kullanarak açıklamıştır (Yetiş, 2014, s. 88). Gramsci aslında hegemonya kavramıyla siyasal meşruiyetin

nasıl sağlanacağı konusunda bir strateji sunarak toplumsal rıza üretiminin nasıl gerçekleşeceği hakkında ipuçları da vermektedir. Bu nedenle Gramsci'nin hegemonya kavramı sadece kapitalist toplumları açıklayan bir kavram olmayıp, diğer toplum yapılarını açıklamada da bir analiz aracı niteliği taşımaktadır. Gramscian hegemonyada siyasal meşruiyet, egemen sınıf veya grubun benimsemiş olduğu değer ve ideolojinin kültür politikası haline getirilerek, topluma yayılması ve toplumda ortak duyu/kolektif bilincin oluşarak toplumsal rızanın sağlanması yoluyla gerçekleşmektedir (Altuntaş-Duman, 2024, s. 171). Bu yönüyle hegemonya, egemen sınıf veya grubun, hem ittifak içerisinde olduğu gruplar hem de muhalif olan gruplar üzerindeki “kültürel, moral ve ideolojik” önderliği anlamına gelmektedir (Forgacs, 2010, s. 507). Kültür ve iktidar arasındaki ilişkinin anlaşılmasında elverişli bir çerçeve sunan Gramsci'nin hegemonya yaklaşımı, belirli bir toplumsal sınıfın diğerleri üzerindeki kültürel ve ideolojik hâkimiyetini ifade etmektedir. Marksist bir gelenekten gelen Gramsci, ekonomik faktörlerin yanı sıra, kültürün toplumsal değişimi nasıl etkilediği üzerinde durarak, kültürün toplum, siyaset ve ekonomik sistemle ilişkisini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Devleti, sermayenin ve egemen sınıfın çıkarlarını temsil eden bir tahakküm aracı olarak gören Gramsci, devletin bunu nasıl başardığını açıklamak için kültürel hegemonya kavramını geliştirmiştir. Kültürel hegemonya, ideolojik veya kültürel yollarla sürdürülen egemenlik veya yönetimi ifade etmekte olup, toplumun inanç ve değerleri ile norm, fikir, beklenti ve davranışlarının iktidardakileri destekleyecek şekilde biçimlendirilerek denetim altına alınmasını açıklamaktadır. Kültürel hegemonya, egemen sınıfın dünya görüşünü ve onu temsil eden toplumsal ve ekonomik yapıları, adil, meşru ve herkesin yararına tasarlanmış olarak sunmaktadır (Cole, 2025). Bu noktada kültürel hegemonya inşasında rıza üretimi ve rızanın örgütlenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Rıza üretimi ve rızanın örgütlenmesi konusunda Gramsci (1971, s. 235-239), biri “manevra savaşı”, diğeri mevzi savaşı olmak üzere iki strateji önermektedir. Askeri unsurların kullanıldığı cephe saldırısını ifade eden manevra savaşı, devlet aygıtının ele geçirilmesi amacıyla gerçekleştirilen topyekûn bir savaşı ya da çatışma sürecini açıklamaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi açısından değerlendirildiğinde bu kavram yeni devletin kuruluş aşamasındaki askeri ve politik stratejilerini anlamlandırmada güçlü bir analitik araç niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan 1919-1922 yılları arasında gerçekleşen Milli Mücadele, hem düşman saldırılarına karşı hem de tasfiye edilmek istenen eski düzenin savunucularına karşı yürütülen başarılı bir manevra savaşı örneği sunmaktadır. Milli Mücadele'nin kazanılmasının hemen ardından kurumsal alanda getirilen birçok radikal düzenlemelerle siyasal toplumun ya da devlet aygıtının tamamen ele geçirilmesi aşaması olan manevra savaşı süreci tamamlanmıştır. Ancak “tahakküm” ile “entelektüel/ahlaki liderlik” nosyonlarının bir bileşimini ifade eden Gramscian hegemonyada hegemonyanın tam olarak sağlanması salt devlet aygıtının ele geçirilmesiyle mümkün değildir. Devlet aygıtının ele geçirilmesi sadece rıza üretim sürecinin başlamasının bir ön koşulu olup, manevra savaşıdan sivil toplumun kültürel olarak dönüştürülmesini hedefleyen “mevzi savaşı” geçmek gerekmektedir. Bu bağlamda Halkevleri, Köy Enstitüleri, organik aydınlar gibi araçlar Erken Cumhuriyet Dönemi mevzi savaşı stratejisinin önemli araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevzi savaşı stratejisinin yanı sıra, Gramsci'nin (1971, s. 115) modern Avrupa devletlerinin, Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi devrimci yollarla değil de küçük reform dalgaları yoluyla doğuşunu açıklarken kullandığı pasif devrim kavramı da Erken Cumhuriyet dönemi laik kültür inşa sürecini açıklamada güçlü bir araç niteliğine sahiptir. Erken Cumhuriyet döneminin otoriter eğilimleri ile rıza inşası arasındaki gerilim, dönemi analiz etmede pasif devrim kavramına başvurmamızı gerekli kılmaktadır.

Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramının en güçlü destekçilerinden biri olan Althusser'in (1989, s. 33-34) devletin polis/ordu gibi “baskı aygıtları” ile okul, aile, din ve medya gibi “ideolojik aygıtları” Gramsci'nin sivil toplum ve siyasal toplum araçlarına karşılık gelmekte ve Erken Cumhuriyet döneminde

siyasal toplum eliyle mevzi savaşı stratejisinin nasıl yürütüldüğünü açıklamada yardımcı olmaktadır. Marksist teoriyi yeniden ele alırken Gramsci'nin hegemonya kavramı ile bu kavramın temel bileşenlerini oluşturan “mevzi savaşı”, “tarihsel blok”, “kolektif irade”, “entelektüel ve ahlaki önderlik” gibi kavramlarından yararlanan Laclau ve Mouffe'un (2008, s. 10), bir eklemlenme ideolojisi olarak açıkladıkları hegemonya yaklaşımı da Erken Cumhuriyet Döneminde laiklik söyleminin nasıl “modernleşme” ve “ulus olma” kavramlarına eklemlenerek hegemonik bir söylem haline getirildiğini açıklamaktadır.

Genel itibarıyla egemen sınıf veya grupların sosyal ve kültürel üstünlüğünü diğer sınıf veya gruplara kabul ettirmesi anlamına gelen kültürel hegemonya (Sancaktaroğlu-Bozkurt, 2021, s. 253), “tahakküm” ya da “entelektüel ve ahlaki önderlik” yoluyla sağlanır. Egemen sınıf veya grup, kendine tâbi kılmak istediği karşıt grupları tahakkümü altına alırken, ittifak içinde bulunduğu gruplara karşı da yol gösterici bir konumdadır (Gramsci, 1971, s. 57-58). Bu durum hegemonyanın hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşmeyecek bir süreç olduğunu göstermektedir. Zira her hegemonya kendi karşıtını bünyesinde barındırmakta ve karşıtıyla etkileşimi sonucunda var olabilmektedir. Bu nedenle de daima bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Hegemonyanın diyalektik yapısıyla ilgili olan bu durum hegemonyanın durağan bir yapı olmadığı, sürekli hareket halinde olan, mücadele odaklı bir süreç olduğu anlamına gelmektedir (Yerlikaya, 2017). Dolayısıyla iktidarı ne kadar sağlam olursa olsun hiçbir hegemonik kültür çelişkilerden bağımsız olamayacağı gibi istikrarını da tam anlamıyla sağlayamayacaktır (Crehan, 2006, s. 143-144).

3. Tarihsel Arka Plan: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Modernleşmesi ve Laikleşme Eğilimleri

Türkiye’de modernleşme “Batılılaşma” olarak anlaşılmıştır. Aslında Batı düşünce ve teknolojisinin Osmanlı’ya uyarlanması çabası Tanzimat Fermanı’ndan önce ortaya çıkmıştır. Kendi uygarlıklarını Batı’dan daha üstün gören Osmanlı’nın yükselme döneminde Batı’nın model alınması sorunu ortaya çıkmamıştır. Ancak 17. yüzyılda imparatorluğun gerileme sürecine girmesiyle birlikte gerilemenin nedenleri üzerinde durulmuş ve buna Batı’nın askeri alandaki üstünlüğü gerekçe gösterilmiştir. Böylece Batı’nın askeri kurumlarının ve silah gücünün imparatorluğa nasıl getirileceği meselesi 18. yüzyıl boyunca önemli bir devlet sorunu haline gelmiştir. Batı’nın askeri teknolojideki üstünlüğünün kabul edilmesi Batılılaşma sürecinin ilk evresi olmuştur. Tanzimat ise daha önce de mevcut olan bu Batılılaşma, reform ve yönetimde yenilik fikirlerinin bir aşaması olup, bazı siyasi uygulama ve gelişmelerin başlangıcıdır (Mardin, 1991, s. 12; Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000, s. 6). Tanzimat Fermanı (1839) (Zürcher, 1993, s. 78-79, 87) ile açık yargı ile tebaanın eşitliği ilkesi getirilmiş, gayrimüslim halkın hakları genişletilmiştir (Ortaylı, 2000, s. 133). Ferman’ın kabul edilmesiyle ulemanın saltanat üzerindeki etkisi azalmış, bunun sonucunda şeriat hukukunun dünya işleri üzerindeki etkisi zayıflamış, “adalet” ile “şeriat” birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Bu ayrılış Berkes’e (2012, s. 175) göre çağdaşlaşma sürecinin başlangıcı olmuştur. Bir İslam ülkesinde ilk defa laik devlet düzeninin temelini atıldığı bir belge olan 1876 Anayasası’nın kabul edilmesi ile de devlet sistemi dönüşü olmayan bir biçimde laikleşme sürecine girmiştir (Ortaylı, 2000, s. 131-132). 2. Abdülhamit’in imparatorluğuna denk gelen bu dönemde (1876-1908) bir taraftan Tanzimat reformları devam ederken, diğer taraftan ise İslam, yeniden toplumsal kimliğin bir unsuru olarak öne çıkarılmıştır (Dursun, 2016, s. 70). Tanzimat’la başlayan uygulama, laikleşmeye yönelik bir adım olmakla beraber çelişki ve karışıklığın büyümesine de neden olmuştur (Ortaylı, 2000, s. 133).

Tanzimat öncelikle kültürü Müslüman ve Batılı şeklinde iki parçaya bölerek ikisi arasındaki çelişkiyi daha da güçlendirmiştir (Berkes, 2012, s. 296). Osmanlı’nın klasik döneminde her sınıf ve her dini grup

için tamamıyla dini eğitimin hâkim olduğu bir eğitim sistemi mevcuttu. 19. yüzyılın başında orduda ve mülki idarede başlayan modernleşme süreciyle birlikte laik özellikler taşıyan modern eğitim kurumları kurulmuş ve bunlar dini eğitim kurumları aleyhine yaygınlaşıp gelişmiştir. Adaletin iki çeşit mahkemede (şer'i ve nizami) iki ayrı sistemdeki kanunlarla dağıtıldığı, eğitimin iki tür okullarda verildiği, kamuda iki ayrı sınıfın yan yana çalıştığı düalist bir devlet sisteminin toplumsal ve idari alanda yol açtığı sorunlar 2. Meşrutiyet döneminde giderilmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır (Ortaylı, 2000, s. 134). Bu süreçte Abdülhamit yönetimine muhalif bir grup olarak ortaya çıkan Jön Türkler 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'da Batı tarzı fikir ve yönetim anlayışının gelişmesi için çaba göstermişler ve devletin kurtuluşunun tek yolunun Batı tarzı yönetim biçimine geçilmesi olduğunu savunmuşlardır (Mardinli, 2020, s. 8). Tarikatların sayısının arttığı ve özgürce hareket edebildiği 2. Abdülhamit döneminin (Berkes, 1998, s. 258-259) sonlarına doğru ilan edilen 2. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte radikal ve seküler dönüşüm din-devlet ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir (Findley, 2011, s. 192). Özgürlüklerin nispeten arttığı bu ortamda birçok siyasi, dini, etnik ve kültürel cemiyet ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerden biri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oldukça etkili olduğu bu süreçte çeşitli alanlarda laik düzenlemeleri hayata geçirme faaliyetleri devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkan Osmanlı topraklarının işgal edilmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski mensuplarından olan Mustafa Kemal'in liderliğinde başlatılan Kurtuluş Mücadelesi'nin zaferle sonuçlanması (Aslan ve Alkış, 2015, s. 23), laikleşme ve modernleşme serüveninde yepyeni bir dönemin kapısını aralamıştır.

4. Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesi: Siyasal Toplumdan Sivil Topluma Laik Kültürel İktidarın İnşası

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devletin kurtarılması amacıyla girişilen modernleşme hareketi, Cumhuriyet döneminde total bir dönüşüm projesine evrilmiş ve Cumhuriyet yönetimi bir "karşı-hegemonya" olarak Osmanlı İmparatorluğu karşısında konumlanmıştır (Altuntaş-Duman, 2024, s. 175). Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan Türkiye'nin modernleşme serüveni Cumhuriyet'le birlikte daha radikal ve kapsamlı bir hale dönüşmüştür. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte "devleti kurtarma" anlayışının yerini "muasır medeniyet seviyesi"ne doğru toplumsal ilerleme anlayışı almıştır (Köker, 1993, s. 132). Türkiye'nin batılılaşma serüveninde Batı'nın bir bütün olarak her yönüyle benimsenmesi gerektiğini savunan "bütüncüler" ile Batı'nın sadece tekniğinin alınması gerektiğini savunan "kısmiciler" şeklinde iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır (Tunaya, 1999, s. 57, 79). Bütüncüler kanadı devletin kurtuluşunun ancak Batı tarzı yönetim biçiminin benimsenmesiyle mümkün olacağını savunmuşlar (Mardinli, 2020, s. 8) ve laik moderniteyi toplumsal bir proje olarak idealleştirmişlerdir. İslam'ın, modernleşmenin önünde büyük bir engel oluşturduğunu düşünen bütüncüler, iktidarda oldukları dönem içerisinde modernleşmenin önünde engel olarak gördükleri eski dini örgütleri hedef alan ıslahat programlarını hayata geçirmişlerdir. Laik reformcular bu ıslahat programını ya geleneksel dini kurumları İslami bir karaktere sahip olmadığı gerekçesiyle parçalayarak ya da İslami bir gerekçe sunarak gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu ıslahat hareketleri Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürülmüştür. Batılılaşma ideolojisinin öğeleri Kemalizm'in Cumhuriyet'le birlikte devrildiği düşünce mirasını oluşturmuştur (Köker, 2010, s. 19-20; 1993, s. 132).

Türkiye'de yeni rejimin kurulmasıyla birlikte topyekûn olarak Batılılaşmayı savunanların hayalleri gerçeğe dönüşmüştür (Hanioğlu, 1997, s. 146). Yeni rejimin mimarı Mustafa Kemal, siyasi düşünce olarak milliyetçi ve pozitivist ilkeleri esas alan "bütüncüler" kanadının varisi olup, Türk ulusu olarak ilerlemenin tek

yolunun Batı medeniyetinin her yönüyle benimsenmesinde yattığına inanmaktaydı. Mustafa Kemal'e göre Türkiye'nin çağdaş olabilmesi için sadece görünüş olarak değil toplumun ve kültürün tüm yapısının temelden değişmesi zorunluydu (Lewis, 1993, s. 290-291). Kemalist projenin bu "bütüncül" yaklaşımı çerçevesinde siyasal alanla beraber toplumsal alanda da kapsamlı reform programları uygulamaya konmuştur (Deren, 2007, s. 382). Mustafa Kemal'in liderliğinde başarılı bir şekilde mücadelesi verilen Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, modernleşme ve ulus devlet inşa projesi kapsamında Osmanlı'nın izlerini yok etme çabası içerisine girmiştir. Sekülerizm ve pozitivizm, 19. yüzyılda başlayan ve 1923'te kurumsal ve ideolojik zirvesine ulaşan Türk modernleşme deneyiminin iki temel direği olmuştur. Auguste Comte'un pozitivizmi tarafından şekillendirilen seküler tarih anlayışı, Cumhuriyet'in ilerici elitlerinin hazırlamış olduğu reform programının temel çerçevesini oluştururken, pozitivizmin bir sonucu olarak görülen sosyal mühendislik de toplumun yeniden inşasında reformcu elitin benimsemiş olduğu bir model haline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki laikleşme, modernleşme ve toplumsal gelişme sürecinin bir sonucu olmaktan ziyade bu sosyal mühendislik sürecinin bir parçası olarak gerçekleşmiştir¹ (Göle, 1997, s. 48).

Yönetici elitin Batılılaşma anlamında pozitivist-bilimselci dünya görüşünü yansıtan "muasır medeniyet seviyesine ulaşma" ideali (Köker, 1993, s. 136), siyasal ve toplumsal alanda radikal bir dönüşümü gerektirmekteydi. Bu doğrultuda Kemalist tarihsel blok tarafından hem siyasi hem de toplumsal hayatın tüm yönlerini düzenleyecek şekilde hazırlanan geniş kapsamlı reform programı "Kemalizm" olarak çerçevelendirilmiştir. Söz konusu reformlar bir yandan meşruiyetini İslam'a dayandıran ve İslami tonlar taşıyan bir imparatorluktan ulus devlete geçmeyi amaçlarken, diğer taraftan da Türk kültürünü ve ahlakını din temelli Osmanlı çerçevesinden çıkararak laik ve ulusal bir çerçeveye taşımayı hedeflemiştir (Taş, 2011, s. 62-63). Bu anlamda Kemalist reformlar, Tanzimat'la başlayıp İttihat ve Terakki ile devam eden bir laikleşme sürecinin ete kemiğe bürünmüş halini ifade etmektedir. Bu süreç Cumhuriyet'ten bu yana devlet ve İslam arasında diyalektik bir ilişkinin yaşanması sonucunu doğurmuştur. Türk ulus-devleti meşruiyetini Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi İslam'a değil, "Cumhuriyet insanı"nın kültürel değerlerinin Batılılaşmayı destekleyecek şekilde tamamen dönüştürülmesini hedefleyen laik ilkelere dayandırmıştır. Bu, İslam'ın devletin dini olmasına son verilmesi ve siyasetin dini kaygılardan bağımsız hale getirilmesi anlamına geliyordu (Cizre-Sakallıoğlu, 1998, s. 7).

Erken Cumhuriyet dönemi politikaları Türkiye'deki laikliğin, Devrim Fransa'sının jakoben-devletçi ve pozitivist geleneğinden türediğini ve Anglo-Sakson laiklik anlayışından açık bir şekilde farklı olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin laiklik anlayışı bir taraftan dini kamusal alandan uzaklaştırırken, diğer taraftan ise devlet gücüyle toplumu dönüştürmeyi amaçlayan radikal jakoben bir niteliğe sahipti (Yavuz ve Öztürk, 2019, s. 3-4). Dine yönelik devlet politikalarının ideolojik mücadelenin bir ürünü olduğunu ileri süren Kuru (2007, s. 571), "pasif laiklik" ve "dışlayıcı laiklik" kavramlarından söz etmekte ve kamu politikalarını "pasif laikler" ile "dışlayıcı laikler" arasındaki mücadelenin şekillendirdiğini savunmaktadır. Pasif laiklik, devletin din konusunda "pasif" bir rol oynamasını gerektirirken, dinin kamusal alanda görünür olmasını sağlamaktadır. Dışlayıcı laiklik ise devletin dini kamusal alandan dışlaması ve dini özel alana hapseden bir sosyal mühendislik projesinin aracı olarak "dışlayıcı" bir rol oynamasını ifade etmektedir². Pasif laiklik,

¹ Oysa tarihi süreç içerisinde laikleşme modernleşmenin hem nedeni hem de sonucudur. Gelenekselliğe karşı bir duruşu ifade eden modernite, "geleneğe ait" olduğu için "dine" karşı da konumlanmıştır. Modernitenin felsefi ve düşünsel alt yapısını oluşturan aydınlanma, düşüncenin laikleşmesine ve her alanda aklın temel ölçüt olarak alınmasına dayanmaktaydı.

² 1925'de gerçekleşen Şeyh Sait isyanı dışlayıcı politikanın radikal bir şekilde uygulanması açısından iktidara elverişli bir ortam sunmuştur.

devletin çeşitli dinlere karşı tarafsızlığını korumaya çalışan pragmatik bir siyasi ilkeyken, dışlayıcı laiklik, dini kamusal alandan çıkarmayı amaçlayan “kapsamlı bir doktrin”dir. Türkiye’de Batılılaşmanın temel dayanağını oluşturan ve devletin kamusal alan üzerindeki kontrolü olarak anlaşılan laiklik, 1923-1946 yılları arasında katı bir şekilde uygulanırken, 1950’lerden sonra ise kademeli olarak yumuşamıştır.

Erken Cumhuriyet dönemi boyunca Türk laiklik modeli, yasama ve yürütme düzeylerinde radikal kurumsal değişiklikler getirmiştir (Göle, 1997, s. 49). Laik kültürel iktidarın inşasının da alt yapısını oluşturan bu değişiklikler doğrultusunda 1922’de saltanat kaldırılmış, 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş, 1924’te hilafet, şeyhülislamlık makamları ile şeriat mahkemeleri kaldırılmış ve medreseler kapatılarak eğitim laik okullarda birleştirilmiştir. 1926’da İsviçre Medeni Kanunu, İtalya Ceza Kanunu ve Alman Ticaret Kanunu kabul edilerek hukuk alanında da laikleştirme faaliyetlerine girilmiştir. 1928’de ise İslam’ı devlet dini olarak belirleyen 1924 Anayasası’nın ikinci maddesi iptal edilmiştir. Kurumsal alanda getirilen bu radikal değişiklikler eski rejimin kültürüne yönelik başlatılan saldırıların zeminini oluştururken, sembolik değişimi yoğunlaştırmak için toplumsal alanda da bir takım radikal adımlar atılmıştır (Cizre-Sakallıoğlu, 1998, s. 8; Çolak, 2017, s. 92). Özellikle 1925’te bütün tarikatları ortadan kaldırarak tekke, zaviye ve türbeleri kapatan 677 sayılı yasanın kabulü, tarikatlara yerleşmiş halk İslam’ının omurgasını kıran en etkili hamle olmuştur (Ergil, 1975, s. 250). Vatandaşların tarikatlara üye olmasını, tarikat kıyafetlerini giymesini ve tarikatların adlarını taşımasını yasaklayan bu yasayla tekke ve türbelere bağlı bütün mescitler kapatılmış, tarikatlar büyük ölçüde yeraltına çekilmiştir (Köker, 2010, s. 36). Yeni laik kanunların benimsenmesiyle de evlilik, boşanma, veraset vb. konuları düzenleyen İslam hukuku toplumsal hayattan tasfiye edilmiştir. Bu kanunların benimsenmesiyle, laikleşme sürecini destekleyen kurumsal bir çerçeve oluşturulmuştur (Köker, 2010, s. 31). 1926’da Batı saat ve takviminin, 1928’de Batı rakamlarının, 1931’de Batı ağırlık ve ölçülerinin benimsenmesi ve 1933’de ezanın Arapça’dan Türkçe’ye çevrilmesi, İslam’ın kamusal alandan çıkarılmasına yönelik getirilen diğer Kemalist reformlardır. Bu reformlar Türk toplumunu İslam’dan daha da uzaklaştırırken, ağır bir dozda da Batı modernitesini aşlamıştır (Köker, 2010, s. 37). Kamusal temsilin tekele alınmasını ifade eden “*kültür iktidarı*”nı kurmayı hedefleyen Kemalist pasif devrim bu hedef doğrultusunda eğitim sisteminden kılık kıyafete, hukuk sisteminden dil, din ve kimlik konularına kadar çeşitli alanlarda radikal reformlar getirmiştir. Din-devlet-toplum ilişkilerini derinden dönüştürecek olan bu reformlarla Kemalist tarihsel blokun ideolojisinin dayandığı laikliğin temeli atılmıştır (Kazancıgil, 2009, s. 129, 131). Kurumsal alanda politik toplum araçlarına dayalı olarak getirilen bu reformlar Cumhuriyet elitinin toplumu dönüştürmek için sivil toplum alanında mevziler elde etmesinin yolunu açmıştır.

Bütün anlam ve biçimiyle çağdaş bir toplum yaratma (Gökberk, 1997, s. 46) arzusunda olan Mustafa Kemal, Türkiye’nin sadece kurumsal ve zihniyet olarak değil, görünüş olarak da batılılaşmasını hedeflemekteydi. Osmanlı devleti ve toplumu yerine laik bir devlet ve toplumu savunan ve bu kapsamda medenileştirici bir misyon yüklenen Kemalist modernleşme projesinin getirmiş olduğu reformlar toplumun gündelik ve özel yaşamlarını düzenleyecek programlar da içermekteydi. Vatandaşların konuşmalarından giyim tarzlarına ve davranışlarına kadar kamusal ve özel alanda birçok düzenleme getiren bu programlar değişim çabalarının yalnızca siyasal-kurumsal alanla sınırlı kalmadığını, halkın gündelik yaşamının kültürel kodlarını da kapsadığını göstermektedir. Söz konusu değişim kapsamında eski gelenek ve kültürel normların yerine Batı’nın laik temellere dayalı hukuku, ulus fikri, alfabesi, toplumsal ilişkileri ve giyim tarzı getirilmiştir (Taş, 2011, s. 66; Çolak, 2017, s. 93). Kadınlar, hem özel hem de kamusal alanlarda bu yeni yaşam biçiminin başlıca taşıyıcıları haline gelmiştir. Modernleşme programında “*yeni bir hayatın ve*

özel ve kamu alanlarında modern bir yaşam biçiminin inşacıları” olarak tanımlanan kadınların kamusal hayattaki görünürlüğü Müslüman yaşam biçiminden seküler, modern bir yaşam biçimine geçişi simgelemiştir (Göle, 1997, s. 51; 2000, s. 102). Kadınların aile ve toplumsal hayattaki konumunun Batı esaslarına göre düzenlenmesi, Kur’an-ı Kerim ve geleneksel dini kitapların Türkçeleştirilmesi (Dumont, 1999, s. 66), laik kültür inşası doğrultusunda getirilen değişim sürecinin birer parçasıdır. İstiklâl Mahkemeleri ve yasalarla desteklenen bu değişim sürecinde İslam, aşağı bir kültürel gösterge olarak tasvir edilerek kamusal alanın dışına itilirken, özel hayatı düzenleyen reform programlarıyla da aynı zamanda dinin özel alandaki öneminin azalması için çaba gösterilmiştir (Cizre-Sakallioğlu, 1998, s. 9).

5. Laik Kültür İnşasının Hegemonya Perspektifinden Analizi

Gramsci’nin kültür tasavvurunun temelinde iktidar kavramı yer almaktadır. Gramsci’ye göre iktidar ilişkileri, birinde şiddet yoluyla doğrudan kurulmuş baskının, diğesinde ise ikna ile oluşturulmuş rızanın yer aldığı iki kutup arasında bir süreklilik göstermektedir (Cheran, 2006, s. 148, 150). Hegemonya, çoğunlukla fiziksel anlamda sahip olunan “güç” ve “zor” ile düşünsel, kültürel ve ahlaki anlamda “ikna” ve “rıza”yı birleştirmek suretiyle toplumsal ve siyasal denetimin sağlanmasını ifade etmektedir (Ransome, 2010, s. 179). Gramscian terminolojide hegemonya, bir sınıfın/grubun ya da sınıf/grup ittifakının sınırlı olan ortak çıkarlarını aşması, alt sınıfların çıkarlarının en azından bir kısmını kendi bünyelerine katmaları ve böylece kendilerini tüm toplumun çıkarlarını temsil ediyormuş gibi göstermeleri anlamına gelmektedir (Crehan, 2006, s. 141-142). Egemen sınıf ya da grup, sivil toplum alanındaki güçlerinin siyasal iktidara aktarımını hegemonik aygıtlarla gerçekleştirir (Thomas, 2013, s. 314). Hegemonya tesis etmek ve kendi görüşlerini hakikat olarak kabul ettirmek isteyen kimselerin bunu sivil toplum alanında etkili olan ideolojik araçlarla yapması gerekmektedir (Yerlikaya, 2017). Zorun, diktatörlüğün ve tahakkümün mekânı olan politik toplumun zıddı olan sivil toplum alanı, rızanın, hegemonyanın ve yönlendirmenin mekânıdır. Egemen sınıf kendi toplumsal iktidarını sivil toplum alanında inşa etmekte ve yeniden üretmektedir (Forgacs, 2010, s. 273). Devlet ile eş anlamlı olan politik toplum, hükümet, mahkemeler, polis ve ordu gibi Althusser’in (1989, s. 33-34) “devletin ideolojik aygıtları” olarak tanımladığı “doğrudan egemenlik” uygulayan kamu kurumlarından oluşurken (Bates, 1975, s. 353), sivil toplum ise hükümetin hukuksal ya da polis ve ordu gibi baskıcı organlarının doğrudan birer parçası olmayan sendikalar ve diğer gönüllü kuruluşlar ile dini kuruluşlar gibi kurumları ifade etmede kullanılır. Egemen sınıf veya grubun rıza ve hegemonya ürettiği mekân olan sivil toplum alanı aynı zamanda karşı devrimci güçlerin kendi muhalefetlerini örgütleyebilecekleri, dolayısıyla karşı alternatif hegemonyanın inşa edilebileceği bir alandır (Forgacs, 2010, s. 513).

Karşı devrimci bir güç olarak Osmanlı hegemonyası karşısında konumlanan Kemalist modernleşme hareketi “üstyapısal” bir niteliğe sahip olup, bir “kültür devrimi”ni ifade etmektedir (Kuçuradi, 2006, s. 3). Yukarıdan aşağı yönlü işleyen bir medenileşme sürecini ifade eden bu harekette “cahil” olduğuna inanılan halka “medeniyet” ve “kültür” götürmek için yoğun çaba harcanmıştır. Kemalist kültür anlayışı eski ve geri kalmış olarak tanımladığı yaşam biçimleri ile çağdaş ve medeni olarak tanımladığı yaşam biçimleri arasında sert bir hiyerarşi ortaya koymuş ve toplumu kendi ideolojisi doğrultusunda dönüştürücü politikaları hayata geçirmiştir. Bu yönüyle Erken Cumhuriyet yönetimi kapsayıcı-dışlayıcı nitelikte bir kültür siyaseti izlemiştir (Çolak, 2017, s. 23-27).

Toplumu modernleştirme ve medenileştirme arzusu doğrultusunda hareket eden Kemalist blok, toplumun din ve gelenek temelli sosyo-kültürel yapısını değiştirmek için öncelikli olarak laik, ahlaki ve

kültürel bir zemin yaratmayı hedeflemiştir. Üzerinde yoğunlaştığı “modern hayat tarzı” görüşünü ortaya koymak için yeni bir kültür formu üreten Kemalist blok (Çolak, 2017, s. 85, 90), çağdaş ulus yaratmanın ve Türk insanını yaşadığı çağın ötesine taşımının aracı olarak kültürü görmüştür (Çeçen, 1984, s. 19). Laik ve akılcı kültürün yaratılmasını modernleşmenin ön koşulu olarak gören (Mardinli, 2020, s. 10) yönetici elit bireyi, toplumu, kültürel yapıyı ve devleti yeni baştan tasarlamayı, dönüştürmeyi amaçlamış, kendini bütünsel bir toplumsal değişim projesi olarak kurgulamıştır. 1930’larla birlikte bu süreç total bir dönüşüm ve inşa sürecine evrilmiş, yeni bir millet, yeni bir toplum ve yeni bir kültür inşa etme amacıyla siyasi, sosyal, iktisadi ve hukuki alanlarda radikal düzenlemeler getirilmiştir. Bu yönüyle Erken Cumhuriyet yönetimi ideolojik-entelektüel nitelik taşımış ve bu ideolojik-entelektüel niteliğini modern Batılı değerler üzerinden kodlamıştır (Altuntaş-Duman, 2024, s. 175). Laiklik, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik ve inkılâpçılık ilkelerine dayanan Kemalizm, dinsel ve geleneksel kodlarla donanmış bir imparatorluktan laik bir ulus devlete geçişi gerçekleştirmeyi hedefleyen Cumhuriyet yönetiminin resmi ideolojisi olarak, devletin yapısını değiştirmenin ötesinde, gündelik aile yaşamına nüfuz etmekte olan kültür hareketinin en bilinçli ifadesi olmuştur (Göle, 2011, s. 82). Ulaşılmayı hedeflenen Batı medeniyeti Kemalizm aracılığıyla topluma “evrensel” ve “ideal” olan tek medeniyet olarak sunulmuş ve modernleşme projesi kapsamında getirilen reformlarla hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

İktidarı elinde tutan egemen sınıf ya da grup kendi ideolojisinin topluma ya da bireylere aktarımını Gramsci’nin “*hegemonyanın sivil toplum araçları*” olarak, Althusser’in (1989, s. 33-34) ise “*devletin ideolojik aygıtları*” olarak tanımladığı araçlarla gerçekleştirirler (Gurallar-Yeşilkaya, 1999, s. 18). Genel olarak politik toplumun baskı araçlarının kullanıldığı, özellikle İstiklâl Mahkemeleri’yle desteklenen Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme süreci “halka rağmen halk için” anlayışı doğrultusunda kurumsal ve kamusal alanda getirilen reform programlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Gramscian terminolojide “*pasif devrim*” (Gramsci, 2011, s. 488) kavramına karşılık gelen Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketi sürecinde Kemalist blok ağırlıklı olarak politik toplum alanını kullansa da Gramsci’nin bahsettiği sivil toplum araçlarını kullanmayı da ihmal etmemiştir. Kemalist rejimin değerleri doğrultusunda düzenlenen müfredat yapısı ve laik içeriklere sahip ders programlarıyla yeni eğitim sistemi başta olmak üzere, eğitim ve kültür faaliyetleriyle Halkevleri ve Köy Enstitüleri, Kemalist reform programını destekleyici fikir ve düşüncelerini aktardıkları eserleriyle dönemin organik aydınları, Kemalist ideoloji doğrultusunda yaptıkları yayın faaliyetleriyle kitle iletişim araçları ve ulusal bellek/hafızanın oluşturulmasına ve canlı tutulmasına katkıda bulunan sanatsal faaliyetler, mimari eserler, mekân üretimi ve cadde -sokak isimleri, anma törenleri gibi zihinleri etkileyecek sembolik içerikler, Kemalist bloğun kültürel hegemonya inşasında başvurduğu etkili sivil toplum araçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.1. Halkevleri ve Köy Enstitüleri

Belli bir “toplum” ve “toplum iddiası”na yaslanan siyasal iktidarların sürekliliklerini sağlamak için kendi değer ve düşüncelerini toplumun bütününe aktarma mücadelesinde başvurdukları en önemli araçlardan biri olarak eğitim, kültürel hegemonyanın temel unsurlarından biridir (Günlü, 2009, s. 721). Cumhuriyet’in kurulmasından bu yana eğitim, egemen güçler için toplumu dönüştürmenin sivil ve sosyal alandaki bir aracı haline gelmiştir. En büyük devrimin zihinlerde gerçekleşeceğini düşünen Mustafa Kemal, çağdaş ve laik temellere dayalı yeni bir ulus ve yeni bir devlet inşa etme ideali çerçevesinde eğitime büyük bir önem vermiştir (Abay, 2007, s. 407). 1932 yılında Türk Ocakları’nın yerine kurulan ve birçok il ve ilçede şubeleri

bulunan Halkevleri, Gramsci'nin rıza üretiminin sağlanması hususunda bahsettiği eğitim, kültür, sanatsal faaliyetler ile kütüphaneler, dernekler ve kulüpler gibi sivil toplumun kültür araçlarının merkezi olarak, laik kültür inşasında ve yeni "yurttaş tipi"nin yaratılmasında özel bir yere sahiptir. Halkevleri, Mustafa Kemal'in devrimlerinin halka tanıtılması ve siyasi ve ideolojik eğitimlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuş (Çeçen, 1990, s. 107) olup, yetişkinler eğitim merkezi olarak faaliyetlerine başlamışlardır. Cumhuriyet kültürünün yaygınlaşmasını amaçlayan bu kurumlar (Konuk, 2006, s. 507), dil, tarih ve edebiyat kolu; güzel sanatlar kolu; temsil kolu; spor kolu; sosyal yardım kolu; halk dershaneleri ve kurslar kolu; kitaplık ve yayın kolu; köycülük kolu; tarih ve müze kolu olmak üzere başlıca dokuz kol biçiminde örgütlenerek faaliyet göstermişlerdir (Çeçen, 1990, s. 124-127). Halkevleri, yeni alfabenin halka tanıtılması, Atatürk ilke ve devrimlerinin yaygınlaştırılması ve halk tarafından benimsenmesinin sağlanmasında etkili bir sivil toplum aracı olarak Kemalist kadronun önem verdiği çağdaş eğitim kurumlarından biri olmuştur. Halkın eğitiminde adeta bir okul işlevi gören bu kurumlar, dönemin organik aydınları aracılığıyla devrimlerin telkin ve terbiye yolu ile topluma aktarıldığı mekânlar olup, sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetleriyle de çok boyutlu bir işlev üstlenmiştir. Faaliyetleri açısından Türk Ocakları ile benzerlikleri bulunan bu mekânlar Gurallar-Yeşilkaya'nın (1999, s. 64, 75) ifadesiyle, *"'kaynaşmış bir kütle' haline getirilmek istenen toplumun, panayırılar, festivaller, geziler, müzikli ve danslı aile toplantıları ile canlandırılmasına ve hareketlendirilmesine çalışıldığı"* yerler olup, sosyal yaşantıda önemli bir kültürel değişimi yansıtmaktadır. Çeşitli alanlarda açmış oldukları şubeleri aracılığıyla yayınladıkları dergiler, düzenledikleri konferanslar, sosyal, sportif ve kültürel faaliyetler yoluyla Kemalist dünya görüşünü ve değerlerini halka benimsetme çabalarının gerçekleştirildiği yerler olan Halkevleri, kullandığı imgesel sözcükler ve vecizeler aracılığıyla da laik kültürün toplum zihninde yer edinmesinde etkili olmuştur. Minareler arasında yer alan Halkevi kuleleriyle de Halkevleri, camilere alternatif bir toplanma yeri olarak toplumsal bir çekim merkezi haline getirilmeye çalışılmıştır (Yeşilkaya, 2009, s. 117). Kültürün kurumsal alandaki inşasının en önemli zeminini oluşturan eğitimin gerçekleştiği mekân olan bu kurumlar, çeşitli basamaklarda aydınlar yetiştirmeye yarayan birer araç olarak da hegemonyanın sağlanmasında önemli bir yere sahiptir (Gramsci, 1959, s. 18, 26).

Halkevlerinin yanı sıra, eğitim yoluyla kırsal kesimin Kemalist ideolojiye eklemlenmesini sağlamak amacıyla 1940'da kurulan Köy Enstitüleri de (Karaömerlioğlu, 2009, s. 286), gericiliğe karşı yürütülen mücadelenin mekânı olarak laik kültür inşasının önemli bir aracı olmuştur. Üretime dönük bir eğitim sistemini benimseyen bu kurumlar öncelikle köylüyle yeni bir ittifak zemini hazırlamayı ve yoksul köylünün çocuklarını eğitmeyi ve laik Kemalist ideolojinin yayılmasını sağlamayı amaçlamıştır. Öğrencilerin pozitif aklın öğretileri doğrultusunda yetişmesini hedefleyen bu kurumlarda laik Kemalist ideolojiyle yetişmiş olan öğrenciler köylerine döndüklerinde köy halkını aynı ideoloji doğrultusunda eğiteceklerdi. (Dikici, 2008, s. 181; Aslan, 2015, s. 106).

5.2. Organik Aydınlar

Gramsci'nin hegemonya terminolojisinde önemli bir yere sahip olan "organik aydınlar", diğer hegemonik aygıtları etkili bir şekilde kullanarak, hegemonyanın kurulması için gerekli ön koşul olan "ortak duyu/kolektif bilinç" (Özgüden, 2015, s. 103) oluşumunu sağlayan etkili bir aktör olarak kültürel hegemonyanın inşasında önemli bir rol üstlenmektedirler. Yeni toplumsal yapının inşasında rıza üreticileri olarak etkin olan aydınlar, kültürel otoriteye meşruiyet kazandırmaktadırlar (Gramsci, 2011, s. 48). Gramsci (1959, s. 29), "egemen sınıfın elçileri" olarak tanımladığı aydınlar, halkın egemen sınıf tarafından belirlenmiş olan

toplumsal hayatın yönüne ya kendiliğinden onay vermesini ya da yasalar yoluyla zorlama araçlarını devreye sokarak onay vermek zorunda kalmasını sağlamaktadırlar. Her sınıf ya da grup kendisini destekleyecek “organik aydınını” yetiştirir. Kendi aydınını yetiştiremeyen sınıf ya da gruplar hegemonik bir güç olmayı başaramazlar (Crehan, 2006, s. 141).

Üretim alanından kültürel alana ve hatta siyasi ve askeri alana kadar geniş bir çerçevede örgütleyici işlev gören Erken Cumhuriyet döneminin organik aydınları (Gramsci, 2011, s. 166) laik kültür inşasında önemli rol oynamışlardır. Erken Cumhuriyet döneminin organik aydınlarını genel olarak bürokratlar, öğretmenler, gazeteciler, akademisyen ve yazarlar oluşturmuştur. 1933 tarihli üniversite reformu ile akademisyenlere devrimin ilkelerini topluma aktarma ve toplumun laik ideoloji doğrultusunda dönüşümünü sağlama konusunda yeni rejimin organik aydınları olarak önemli bir misyon yüklenmiştir. Üniversite reformunun başında bulunan dönemin Maarif Vekili Reşit Galip Bey, üniversite reformunun üniversitelerdeki çağdaşlığa ve bilimselliğe katkısını şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

“500 yıl önce İstanbul’u aldığımızda, Bizans’ın önde gelen bilim adamları ve sanatçıları ülkeyi terk ettiler. Bunlardan birçoğu İtalya’ya gitti ve orada Rönesans’ı başlattı. Şimdi Avrupa’nın aldıklarını bize geri vermesinin zamanı gelmiştir. Vatanımıza yenilikleri getirmenizi, böylelikle çağdaş düzene ayak uydurmamızı sağlamanızı ve yeni nesile çağdaş bilimle ilerleme yolunu göstermenizi umuyor, milletçe teşekkür ve saygılarımızı sunuyoruz”

(Hirsch, 1950).

Bu dönemde organik aydın kimliğinin en somut örneklerinden biri Kadro Hareketi olmuştur. Mehmet Saffet Engin, Recep Peker, M. Şeref Aykut, Munis Tekinalp ve Şevket Süreyya Aydemir’in öncülük ettiği bu hareket, devrimlerin halka tanıtılmasında öncü rol üstlenerek Gramscian anlamda rıza inşasına katkıda bulunmuştur. Bu aydınlardan biri olan Peker, tek parti döneminin güçlü devlet adamı, ideologu ve CHP programlarının mimarı olarak Kemalist ideolojinin oluşumuna önemli katkılar sunmuştur³ (Yıldız, 2009, s. 58). Dönemin bir diğer önemli aydını olan Falih Rıfkı Atay da yazmış olduğu yazılarla Batılılaşma sürecini desteklemiş ve devrimlerin korunup yayılmasına destek olmuştur (Özkan, 2009, s. 64-66). Gazeteci, siyasetçi ve sosyolog Necmettin Sadık Sadak’ın, her bölümünü Kemalist ideolojiye uygun olarak yazmış olduğu sosyoloji kitabı 1936-1950 yılları arasında liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Modernleşme hareketinin düşünsel temelini dayandığı Comte, Durkheim ve Gökalp’i referans kaynağı olarak alan Sadak, Kemalizm’in ideolojileştirilmesine ve laik kültürün inşasına katkıda bulunan bir başka aydındır (Uyar, 2009a, s. 102-103). Dönemin önde gelen radikal pozitivist ve Osmanlı karşıtı düşüncelere sahip bir düşünürü ve bilim adamı olan Halil Nimetullah Öztürk “*İnkılâbın Felsefesi*” adlı çalışmasıyla (Arslan, 2009a, s. 198-199) Kemalist ilke ve değerlerin yayılmasına ve toplum tarafından benimsenmesine katkıda bulunurken, 1924-1930 yılları arasında gerçekleşen hukuk devriminin mimarı olan Mahmut Esat Bozkurt ise “*Türk İhtilali’nin Düsturları*” adlı yazılarıyla Türk devrimini teorileştirmeye çalışmıştır (Uyar, 2009b, s. 214, 219). “*Türkiye’de Çağdaşlaşma*” adlı kitabın yazarı Niyazi Berkes’in çalışmalarının temel eksenini de Kemalizm oluşturmuştur (Kayalı, 2009, s. 338). M. Saffet Engin ise “*Kemalizm İnkılâbının Prensipleri*”

3 Her ne kadar Peker’in otoriter devlet adamı kimliği Gramsci’nin ikna/rıza kavramıyla çelişse de bu kimlik aslında Gramscian hegemonyanın Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’sini açıklayan “pasif devrim” kavramını açıklayıcı bir durumdur. Nitekim Gramscian hegemonyanın en temel unsurlarından biri olan pasif devrim, rızanın kitlelerin desteğinden uzak, yukarıdan aşağı yönlü inşa edilmesini ifade etmektedir.

adlı çalışmasıyla 1930’larda “milli kimlik” inşa etme ve doktrinleşme sürecinde etkin rol oynayan bir başka aydındır (Arslan, 2009b, s. 350). Kemalist ilkelerin yayılmasına ve gelişmesine katkı sağlayan dönemin bir diğer aydını da siyasi ve edebi bir kişilik olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu’dur (Talay, 2009, s. 430). Siyaset Bilimi’nden Tarih alanına ve kadın haklarına kadar yazmış olduğu yazılarıyla Kemalizm’i ve Cumhuriyet’i pozitivizmin ilkeleri doğrultusunda savunan ve çağdaş Türk kadınına temsil eden kimliğiyle öne çıkan aydınlardan biri olan Afet İnan’ın 1930’da çıkardığı “Medeni Bilgiler” adlı eseri (Göral, 2009, s. 220-223) laik kültür inşasında yararlanılan temel eserlerden biri olmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Yaban”; Falih Rıfkı Atay’ın “Çankaya”; Halide Edip Adivar’ın “Ateşten Gömlek” ve “Vurun Kahpeye”; Şevket Süreyya Aydemir’in “Tek Adam” adlı eserleri bu bağlamda değerlendirilecek edebi eserlerden en çok bilinenleridir. Ahmet Kutsi Tecer ve Behçet Kemal Çağlar da dönemin şair aydınları olarak yazmış oldukları şiirlerle Kemalist reformların ve laik kültürün topluma ulaşmasında ve yerleşmesinde etkin rol oynamışlardır (Çıkla, 2007, s. 57).

5.3. Kitle İletişim Araçları ve Yayın Faaliyetleri

İdeolojik yapının en dinamik parçası basındır. Yayınevleri, siyasi gazeteler ve dergiler ile kütüphaneler, okullar, farklı birlikler ve kulüpler, hatta mimarlık, cadde ve sokak planları ve isimler gibi kamuoyunu etkileyebilen her şey, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde basına aittir. Bunlar, egemen sınıfın ideolojik yapısının örgütlenmesinde, yani kuramsal ya da ideolojik cepheyi muhafaza etmede, savunmada ve örgütlemeye etkili araçlardır (Forgacs, 2010, s. 773).

Erken Cumhuriyet dönemi koşullarında basın, gazete, dergi ve radyoyla sınırlıydı. Dönemin en önemli kitle iletişim araçlarından biri olan Kemalizm yanlısı gazeteler yayınladıkları köşe yazılarıyla Atatürk devriminin tanıtılmasında ve yaygınlaştırılmasında etkili birer organ olarak işlev görmüştür. 1917’de kurulan ve Atatürk döneminde de yayın hayatına devam eden “*Vakit (Kurun) Gazetesi*”, yapmış olduğu yayınlarla millî mücadele yıllarından itibaren Mustafa Kemal’e olan desteğini açık bir şekilde ortaya koyarak (Atatürk Ansiklopedisi, 2025a) laik kültür inşasında etkin bir rol oynarken, 1920’de yayınlanmaya başlayan ve yayın hayatına “*Ulus*” adıyla devam eden “*Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*” de (Atatürk Ansiklopedisi, 2025b), Atatürk devrimlerinin hayata geçirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Laik kültür inşasında etkili olan bir diğer gazete de “*Cumhuriyet Gazetesi*”dir. Yayın hayatına bugün de devam eden gazete, Mustafa Kemal’in talebiyle dönemin önemli organik aydınlardan biri olan Yunus Nadi tarafından kurulmuştur. Ankara’daki iktidara karşı olan İstanbul’da yeni rejimin sesi olma misyonuyla kurulan gazete, halkın doğu kültürüyle özleşmiş olan kültürel kodlarını Batı normlarıyla değiştirmeyi amaçlamıştır (Erten ve Doğan, 2009, s. 501-503).

Gazete haricinde fikir, sanat, kültür ve edebiyat gibi farklı alanlarda topluma yön verecek içerikleriyle dergiler de (İhtiyar, 2018, s. 188) yayınladıkları dönemin düşünsel eğiliminin ve felsefi kültürünün anlaşılması hususunda yol gösterici özelliğiyle tarihsel belge niteliğindedirler (Kahraman, 2023, s. 485). Atatürk döneminde Kemalizm yanlısı yayın faaliyetleriyle yeni kültürün oluşumunda etkili olan dergilerden bir tanesi Türk Ocağı’nın yayın organı olan “*Türk Yurdu Dergisi*”dir. 1911’de yayınlanmaya başlayan ve günümüzde de yayın faaliyetlerine devam eden dergi, ağırlıklı olarak edebiyat ve tarih alanlarında yayınlar yapmakla beraber sanattan siyasete, ekonomiden spora, tarımdan hukuka kadar oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip yayınlarıyla (Sadoğlu, 2005, s. 37-39) Kemalist devrimlere destek vermiş, tek parti döneminin yarı

resmî yayın organı haline gelmiştir (Kurutlu, 2023, s. 49-50). Falih Rıfkı Atay tarafından 1923'te çıkarılan “*Yeni Mecmua*” da kadrosunda yer alan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Necmettin Sadık Sadak ve Ahmet Ağaoğlu'nun yazılarıyla laik kültür inşasına katkı sağlayan bir başka dergidir (Toprak, 1984, s. 26). Batılılaşma fikrinin en güçlü savunucularından biri olan Abdullah Cevdet'in kurduğu Kütüphane-i İctihad'ın yayın organı olan “*İctihad*” dergisi Batılılaşmayı savunarak (Koç, 2019, s. 817) laik kültür inşasına katkıda bulunurken, Milli Mücadele'den sonra yapılması gerekenleri bir program çerçevesinde ele alan ilk dergi olan “*Hayat*” dergisi, Türk inkılâbını ideolojik temellere oturtmak ve çağdaş düşünce sistemleri ile ilişkilendirip evrensel hale gelmesini sağlamak için gerekli olan fikri altyapıyı oluşturacak yayınlarıyla (Metin, 2009, s. 838) laik kültürün yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Laik kültür inşasında etkili olan bir diğer dergi de “*Muhit*” dergisidir. Harf devriminin yapıldığı tarihte yayın hayatına başlayan dergi, toplumun yeni harfleri tanınması ve benimsemesi için çaba göstermiş, toplumun çağdaş yaşam tarzına uyumunu sağlayabilecek yayınlar yapmıştır. “Kemalizm” kavramını ilk defa kullanarak diğer yayın organları için bir örnek teşkil eden Muhit Dergisi 1933'e kadar yayın hayatına devam etmiştir (Ertan, 1997, s. 23-25). 1932'de yayın hayatına başlayan “*Kadro*” dergisi ise Türk devriminin ideolojik boşluğunu doldurmak için Cumhuriyet'e özgü bir ideoloji üretmeyi hedeflemiştir (Kadro Dergisi, 1932, s. 3). Mustafa Kemal'in isteğiyle kurulan ve 1937'de yayınlanmaya başlayan “*Belleten*”, yayın politikasıyla laik kültür inşasına katkıda bulunan bir başka önemli mecradır (Belleten, 2025). Halkevleri'nin yayın organı olan “*Ülkü*” dergisi de Kemalizm'in ilkelerini halka benimsetmeyi misyon edinerek bu sürece katkı sağlamıştır (Toprak, 1984, s. 30). Halkevlerinin taşradaki şubeleri tarafından çıkarılan yerel gazetelerden biri olan “*Babalık*” (Arıkan, 1921) ile Antalya'nın yayın organlarından biri olan “*Türk Akdeniz*” dergisi de (Arslan, 2018) yayın faaliyetleriyle Milli Mücadeleyi ve devrimleri desteklemişlerdir. 1933-1948 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüş olan “*Çığır*” dergisi ise köy, tarih, gezi, edebiyat, sanat, müzik, etnografya gibi farklı içeriklerde yayınlamış olduğu yazılarla bir gençlik dergisi olarak laik kültür inşasına katkıda bulunmuştur (Kurutlu, 2023, s. 59).

Laik kültür inşasında kullanılan bir diğer kitle iletişim aracı olan radyo, Türkiye'de ilk kez 1927 yılında kullanılmaya başlanmıştır. İlk dönemlerde daha çok haberleşme ihtiyacını karşılayacak bir araç olarak görülen ve bu yönde kullanılan radyo, yeni bir yönetim biçimi ve yeni bir ulus inşa etmedeki gücü fark edildikten sonra dışarıdan ülkeye yönelik yapılan propaganda faaliyetlerine cevap vermenin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmış, ilerleyen dönemlerde ise inkılâpların geniş kitlelere ulaşmasını sağlamada kullanılmıştır (Nacaroğlu, 2023, s. 156-157). 1930'larda laik kültür inşasının siyasi alandaki baş aktörü, Gramscian terminolojiyle ifade edilecek olursa “modern prens”i Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) radyoyu milletin kültür ve terbiyesi için en kıymetli araçlardan biri olarak değerlendirmiş ve kültürel alanlarda yararlanılabilir bir araç olduğu düşüncesiyle radyoyu 1936'da devlet tekeline almıştır. Böylece radyo artık devletin vekâleten değil, asaleten yönetebileceği ideolojik araçlarından biri haline gelmiş (Kocabaşoğlu, 2020, s. 383) ve Erken Cumhuriyet döneminde kültür inşa faaliyetlerinde radyonun gücünden yararlanılmıştır.

5.4. Ulusal Bellek/Hafıza İnşası

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin de içinde yer aldığı ulus devletlerin inşa süreci, geçmişin tümüyle reddine dayanmaktadır. Bu da yeni bir geçmiş algısının yaratılmasını gerekli kılmaktadır (Niyazioğlu, 2011, s. 78). Cumhuriyetçi kadronun modernleşme ideali çerçevesinde uygulamaya koyduğu devrimlere rağmen bu yenilikler Osmanlı kalıntısı olan dinsel temele dayalı kültürel birikimin yerine yeni bir kimlik ve yeni

bir kültür yaratmak için yeterli görülmemekteydi. Laik Cumhuriyet kültürünün yerleşmesi için değişimin görünür olması ve bu görünürlüğün kitlelerin anlayabileceği basit, anlaşılır ve etkileyici olması gerekirdi (Gür ve Evren, 2015, s. 139). Bu kapsamda paralarda, devlet dairelerinde, okullarda, sınıflarda, iş yerlerinde Mustafa Kemal'in resimlerinin asılması; şehrin meydanlarına Mustafa Kemal'in heykelleri ve büstlerinin dikilmesi; cadde, sokak ve birçok kuruluşa Atatürk adının verilmesi; pek çok yere Mustafa Kemal'in sözlerinin bir düstur olarak yazılması; Mustafa Kemal'i anma amaçlı milli bayramların ve anma törenlerinin düzenlenmesi, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı bir toplumun oluşmasını ve laik kültür inşasında toplumsal hafızanın yeniden üretimini amaçlamaktadır. Atatürk merkezli tarih yazımı, anıtlar ve grafik tasarım ürünleri de görsel birer propaganda aracı olarak laik kültür inşasında etkin bir rol oynamıştır. Tarih yazım alanında Nutuk, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi tarihi için bir standart haline getirilmiş ve bu dönemin tarihini ele alan kitaplar Nutuk'a göre yazılmıştır (Ünder, 2009, s. 136, 143).

Mustafa Kemal, laiklik ilkesini resim ve heykeltıraşlık başta olmak üzere sanatla ilişkilendirmiş ve özellikle bu iki sanat dalında gelişmek gerektiğine inanmıştır (Öztoprak, 2003, s. 732). Tunçay (1981, s. 228), heykelde, resimde ve diğer sanatlarda Batı motiflerinin benimsenmesini laikleşme adımları olarak değerlendirmektedir. Güzel sanatlarda başarılı olmanın bütün inkılâpların başarılı olduğunun kanıtı olduğunu dile getiren Mustafa Kemal (Kocatürk, 1999, s. 153), sanat alanındaki çalışmalara büyük önem vermiş ve bu çalışmalarda devrim temalarının işlenmesine özen göstermiştir. Bu doğrultuda 1925'ten itibaren Mustafa Kemal'in kamusal alandaki görünürlüğünü ve halk üzerindeki etkisini artırmak amacıyla Avrupalı ünlü heykeltıraşlara hem Mustafa Kemal'in heykellerini hem de Kurtuluş Savaşı sonrası elde edilen zafer ile Cumhuriyet'i bir arada görselleştiren anıtlar yapmaları için siparişler verilmiştir. Ulusal kültür ve ulusal belleğin oluşumunda oldukça etkili olan anıt ve heykeller, yöneticiler ile halk arasındaki ortak aidiyetleri simgelemekte ve zamanla vatan toprağını tanımlayarak ulusal hafızada güçlü bir şekilde yer edinmektedirler (Ünder, 2009, s. 143; Niyazioğlu, 2011, s. 79).

Batılılaşma hedefi doğrultusunda getirilen reform programlarıyla zihniyet olarak bir değişim sürecine giren Türk toplumunun aydınlatma sürecini yansıtan grafik tasarım ürünleri de yepyeni bir uygarlık tahayyülünü resmederler. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin grafik tasarım ürünlerinin yaratıcısı İhap Hulusi Görey (1898-1986) eserleriyle, giyimden hitabete, yemekten müzik kültürüne kadar günlük yaşam içindeki sosyo-kültürel ilişki biçimlerini düzenleyen Kemalist reformların tasarlamış olduğu yeni kimlikleri basılı yayın organlarında resmederek halka aktarımını sağlamıştır (Niyazioğlu, 2011, s. 82).

Kültür inşasında etkili bir başka araç da yeni bir kimlik ve hafıza yaratma alanı olan "mekân"dır (Tekiner, 2010, s. 61). Mekân üretme ve yerleşme toplumsal kimlik/belleğin üretiminde temel bir öneme sahiptir. Zira toplumlar üretmiş oldukları mekânı bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi imgeleri olarak algırlarlar. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte oluşturulmak istenen yeni düzenin ve kültürün inşasında da mekân üretimi önemli bir yer edinmiş, Ankara ve Ulus Meydanı hem Kurtuluş Savaşı'nın yönetileceği hem de Cumhuriyet'in idare merkezinin kurulacağı mekân olarak yeni ulus devletin imgesi haline gelmiş ve yeni kültür inşasının oluşumunun ve yeniden üretiminin ana mekânı olmuştur (Yalım, 2002, s. 158). 1908-1927 yılları arasında Osmanlı'nın yeniden canlandırılma mekânları olan Ankara'daki Hâkimiyet-i Milliye Meydanı ve İstanbul'daki Taksim Meydanı gibi meydanlar Cumhuriyet meydanlarına dönüştürülmüş, Taksim Meydanı'na Cumhuriyet fikrini somutlaştırmak amacıyla 1928'de "*Taksim Cumhuriyet Anıtı*" dikilmiştir (Gür ve Evren, 2015, s. 140, 157). Birçok şehirde bulunan ve Mustafa Kemal'in ölümünün

ardından onun hatırasını ve ideolojisini canlı tutmak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla inşa edilmiş yapılar olan Atatürk evi müzeleri de kolektif hafızayı diri tutan mekânlar olarak laik kültür inşasında etkili olan yapılardır. Kolektif hafızanın canlı kalmasını ve bir sonraki kuşaklara aktarımını sağlayan bu yapılar Kemalist değerlere uygun şekilde oluşturulmuştur. Türk milliyetçiliğinin ve Türk kimliğinin çeşitli sembol ve değerlerle güçlendirildiği bu yapılarda (Bendaş ve Alanka, 2022, s. 452, 457, 460) dini değerleri ve doğu kültürünü hatırlatan sembollerin kullanılmamasına, kullanılan sembollerin Batı tarzına uygun olmasına özen gösterilmiştir (Gurallar-Yeşilkaya, 1999, s. 125).

6. Tartışma

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde laik kültür inşasını Gramscian hegemonya perspektifinden ele alan bu çalışma, sürecin salt yukarıdan aşağı yönlü işleyen kurumsal ve hukuksal bir dönüşüm olmadığını, aynı zamanda Gramscian anlamda bir hegemonya tesis etme girişimi olduğunu ortaya koymaktadır. Laik kültür inşasında gerekli olan rıza üretiminin sivil toplumun doğal gelişimi yoluyla mı yoksa devlet eliyle mi gerçekleştirildiği, çalışmanın temel tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu noktada Gramscian hegemonyanın temel kavramlarından olan “mevzi savaşı stratejisi” ve “pasif devrim” kavramları Erken Cumhuriyet Dönemi laik kültür inşa faaliyetlerinin Gramscian bir okumayla ele alınmasına yardımcı olan kilit kavramlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma Türkiye siyaseti üzerine yapılan diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında birçok kesişim noktası göze çarpmaktadır. Bu çerçevede Tuğal (2011), İslamcı siyasetin sisteme eklemlenmesi sürecini Gramsci'nin pasif devrim kavramı ile açıklarken bu çalışmada Erken Cumhuriyet dönemi laik kültür inşa faaliyetleri pasif devrime dayalı olarak ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi faaliyetlerini halkın taleplerinden ziyade yönetici seçkinlerin küresel kapitalist sisteme entegre olma çabası bağlamında ele alan Gülalp'in (1994) bu yaklaşımı da pasif devrim kavramına karşılık gelmektedir. Gülalp'in, Türkiye'de sivil toplumun zayıf olması nedeniyle dönüşümün devlet eliyle gerçekleştirildiği düşüncesi ise Gramsci'nin mevzi savaşı stratejisiyle karşılamaktadır. Halkevleri, köy enstitüleri, organik aydınlar, eğitim ve kültür faaliyetleri ile kitle iletişim araçları ve basın-yayın faaliyetleri rıza üretiminin devlet eliyle inşasında mevzi savaşı stratejisinin ana aktörleri olarak öne çıkmaktadır. Bu faaliyetler Gramsci'nin, sivil toplum açısından gelişmiş olan Batı toplumlarında uygulanması mümkün olan mevzi savaşı stratejisinin Türkiye gibi Doğu toplumlarında devlet eliyle yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Çalışma Türkiye siyasetini açıklayan temel yaklaşımlarından biri olan Mardin'in (1990) “merkez-çevre” yaklaşımıyla da önemli kesişim noktaları sunmaktadır. Mardin'e göre merkezin kendi kültürel değerlerini çevreye aktarma ve bu yolla çevreyi dönüştürme çabası olan Türk modernleşmesi Gramscian perspektiften okunduğunda, merkezin çevrenin ortak duyusunu laik kodlarla yeniden inşa girişimi, bir başka deyişle bir mevzi savaşı stratejisini ifade etmektedir. Ancak sivil toplumun eksikliği nedeniyle bu süreç sivil kaynaklar yerine devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Mardin, modernleşme sürecini bir kültürel kopuş ve merkez-çevre gerilimi olarak tanımlarken, bu çalışmada süreç Gramsci'ye referansla yeni bir tarihsel blok inşası ve hegemonya bunalımı olarak değerlendirilmektedir.

Sivil toplum-siyasal toplum ayrımında Heper'in (2012) “bürokratik devlet” vurgusu da Gramsci'nin eğitimci devlet anlayışı ile örtüşmektedir. Heper devlet geleneğine vurgu yaparken, bu çalışmada devletin eğitimci rolü, mevzi savaşı stratejisi bağlamında bir hegemonya girişimi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca

Heper'in devlet merkezli anlayışı çalışmamızın devlet eliyle gerçekleşen hegemonya analizi ile örtüşmektedir. Heper'in bürokratik devlet geleneği olarak tanımladığı bu yapıyı Gramscian anlamda bir "tarihsel blok" olarak açıklayan Kahraman'nın (2008) bu kavramsallaştırması da bizim çalışmamızla örtüşmektedir.

7. Sonuç

Bu çalışma Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme faaliyetlerini sadece kurumsal anlamda bir reform süreci olarak değerlendiren yaklaşımların aksine Gramscian anlamda bir kültürel hegemonya inşası projesi olarak ele almaktadır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu makalede hegemonyanın sivil toplum alanındaki eksikliğinin halkevleri, organik aydınlar, kitle iletişim araçları ve ulusal tarih anlatısı gibi devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla nasıl giderildiği gösterilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın bulguları Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde rıza üretiminin devlet eliyle inşa edildiğini, yani mevzi savaşı stratejisinin devletin aygıtları aracılığıyla gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Mevzi savaşının sivil toplumdan ziyade bizzat siyasal toplum eliyle yürütülmüş olması nedeniyle Türkiye'nin laik kültür inşa süreci özgün bir "pasif devrim" modeli örneği oluşturmaktadır. Ayrıca elde edilen bulgular, Erken Cumhuriyet Dönemi laikliğinin bir din-devlet ayrımının ötesinde, yeni bir ortak duyu yaratmayı hedefleyen bütüncül bir kültürel liderlik projesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, laik kültür inşa sürecini salt bir merkez-çevre çatışması ya da tepeden inme bir yaklaşımla bir elit dayatması olarak açıklayan diğer yaklaşımlardan farklı olarak zor ve ikna/rıza unsurlarının birleşimine dayalı işleyen bir süreç olduğunu ortaya koyarak literatüre kuramsal anlamda farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Erken Cumhuriyet dönemi boyunca kurumsal alanda getirilen reform programları başlarda ağırlıklı olarak Gramsci'nin "politik toplum araçları" olarak tanımladığı baskı araçları yoluyla hayata geçirilse de kültür alanında Gramsci'nin "sivil toplum araçları" olarak nitelendirdiği araçların da yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Yönetici elit kurumsal alanda getirmiş olduğu radikal dönüşüm projeleriyle sivil toplum alanında mevziler elde etmiştir. Cumhuriyetçi kadronun bilimden sanata, spordan müziğe, giyim tarzına ve konuşma biçimine kadar hayatın her alanında Batı motifleriyle bezeli olarak sunmuş olduğu yeni toplum ve yeni bir yaşam biçimi tasavvurunun hayata geçirilmesinde etkin olan Halkevleri, Köy Enstitüleri, organik aydınlar ve eğitim faaliyetleri, mevzi savaşı stratejisinin devlet eliyle hayata geçirildiği mecralar olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Erken Cumhuriyet Dönemi kültür inşası Gramscian anlamda bir hegemonya tesis etme mücadelesinin Türkiye'ye özgü koşullarındaki tezahürüdür. Devletin eğitimci rolüyle sivil toplumu yukarıdan aşağıya dönüştürme çabası Cumhuriyet'in salt bir siyasal rejim değişikliği olmadığını, aynı zamanda yeni bir insan ve toplum tasavvuru olduğunu göstermektedir. Bu süreçte otoriter eğilimler ve rıza mekanizmaları arasındaki çelişki, Türkiye modernleşme sürecinin pasif devrim niteliğine sahip olduğunu ve bu sürecin günümüzün dahi tartışma dinamiklerini belirlediğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle laik kültür inşasının kuramsal çerçevesinin çizildiği bu çalışma, egemen sınıfın gücünü konsolide etmek ve iktidarını sürdürmek için kültürel iktidarı yani hegemonyayı ele geçirme mücadelesinin tarihsel temellerini Türkiye örneği üzerinden ortaya koymaktadır. Türkiye'de laik kültür inşası sivil toplumun eksikliği nedeniyle devlet eliyle yürütülen mevzi savaşı stratejisi ve bu anlamda pasif devrim yoluyla gerçekleşmiştir. Bu kapsamda çalışma, toplumsal dönüşümü açıklamayı amaçlayan ileride yapılacak çalışmalar için yeni bir kuramsal perspektif sunmaktadır.

Kaynakça

- Abay, A. R. (2007). Türkiye’de eğitimin dönüşümü üzerine. İçinde, D. Dursun- B. Duran- H. Al (Ed.). *Dönüşüm sürecindeki Türkiye: Aktörler, alanlar, sorunlar*. (ss. 407-424). Alfa Dağıtım
- Althusser, L. (1989). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. Y. Alp-M. Özışık). İletişim Yayınları.
- Altuntaş-Duman, N. (2024). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi: Bir hegemonya inşa süreci mi?. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 170-188. <https://izlik.org/JA55NT28FG>
- Arıkan, M. (2021). Babalık Gazetesi. Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/680/Babalik-Gazetesi>.
- Arslan, C. (2009a). Halil Nimetullah Öztürk. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil, (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 200-210). İletişim Yayınları.
- Arslan, C. (2009b). M. Saffet Engin. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil, (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 350-370). İletişim Yayınları.
- Arslan, R. (2018). Antalya halkevi dergisi (Türk Akdeniz). *Avrasya sosyal ve ekonomi araştırmaları dergisi*, 5(6), 313-330. <https://izlik.org/JA44MD39TZ>.
- Aslan, S. (2015c). Tek Parti Döneminde Siyaset. İçinde, A. Karadağ (Ed.). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Siyasal Hayat*. (ss. 57-125). (2. Baskı). Bilsam Yayınları.
- Aslan, S. & Alkış, M. (2015). Osmanlı’dan Cumhuriyete geçişte Türkiye’nin modernleşme süreci: Laikleşme ve ulusal kimlik inşası, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6 (1), 18-33. <https://izlik.org/JA73DA86HF>
- Atatürk Ansiklopedisi. (2025a). Vakit (Kurun) Gazetesi. Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vakit-kurun-gazetesi/>.
- Atatürk Ansiklopedisi. (2025b). Hakimiyet-i Milliye Gazetesi. Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hakimiyet-i-milliyeye-gazetesi/>.
- Bates, T. R. (1975). Gramsci and the theory of hegemony. *Journal of the History of Ideas*, 36 (2), 351-366. <https://doi.org/10.2307/2708933>
- Bendaş, K. & Alanka, Ö. (2022). Bellek mekânı olarak Atatürk evi müzelerindeki nesnelerin kolektif hafıza bağlamında çözümlenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 8 (33), 451-476. Doi: 10.29228/kesit.64641
- Berkes, N. (1998). *The development of secularism in Turkey*. Routledge.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. (18. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Belleten. (2025). Türk Tarih Kurumu. <https://belleten.gov.tr/sayfa/hakkinda>.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. (1998). Rethinking the connections between Turkey’s “Western” identity versus Islam. *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, 7(12), 3-18, DOI: 10.1080/10669929808720118
- Cole, N. L. (2025). What is cultural hegemony?. <https://www.thoughtco.com/cultural-hegemony-3026121>.
- Crehan, K. (2006). *Gramsci kültür antropoloji*. Kalkedon Yayınları.
- Çağlar, İ. (2022). Hegemonya. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/hegemonya_siyaset_bilimi.
- Çarkoğlu, A. & Kalaycıoğlu, E. (2024). *Türkiye’de seçim dinamikleri: Kırılğan ama dirençli bir süreç?*. (Çev. Mehmet Doğan). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çeçen, A. (1984). *Kültür ve politika*. Hil Yayınları.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. Gündoğan Yayınları.
- Çıkla, S. (2007). Türk edebiyatında kanon ve inkılâp kanonu. *Muhafazakâr Düşünce*, (13-14), 47-68. <https://izlik.org/JA89KA68ML>
- Çolak, Y. (2017). *Türkiye’de kültürel iktidarın kuruluşu: 1923-1945*. Liberte Yayınları.

- Deren, S. (2007). Kültürel batılılaşıma. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Modernleşme ve batıcılık*, Cilt 3, (4. Baskı). (ss. 382-428). İletişim Yayınları.
- Dikici, A. (2008). Millî Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (42). 161-192. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000286
- Dumont, P. (1999). Kemalist ideolojinin kökenleri. İçinde, J. M. Landau (Ed.), *Atatürk ve Türkiye’nin modernleşmesi*. (ss. 49-73). (Çev. M. Alakuş). Sarmal Yayınevi.
- Dursun, H. R. (2016). *Otoriter laiklikten demokratik laikliğe Türkiye ve Tunus’ta din-devlet ilişkilerinin dönüşümü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., İstanbul.
- Ergil, D. (1975). Turkish reform movement and beyond (1923-1938). *Islamic Studies*, 14(4), 249-260. <https://www.jstor.org/stable/20846968>.
- Ertan, T. F. (1997). Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de öncü bir dergi: Muhit. *Kebikeç*, 2 (5), 17-35.
- Erten, B. & Doğan, M. G. (2009). Cumhuriyet Gazetesi. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 501-512). İletişim Yayınları.
- Findley, C. (2011). *Modern Türkiye tarihi: İslam, milliyetçilik ve modernlik (1789-2007)*. (Çev. G. Ayas). Timaş Yayınları.
- Fontana, B. (2008). Hegemony and power in Gramsci. İçinde, R. Howson, K. Smith (Eds.), *Hegemony studies in consensus and coercion*, (ss. 80-107). Routledge.
- Forgacs, D. (2010). *Gramsci kitabı: Seçme yazılar 1916-1935*. (Çev. İ. Yıldız). Dipnot Yayınları.
- Gökberk, M. (1997). *Aydınlanma felsefesi, devrimler ve Atatürk*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Göle, N. (1997). Secularism and Islamism in Turkey: The making of elites and counter-elites. *Middle East Journal*, 51(1), 46-58. <http://www.jstor.org/stable/4329022>
- Göle, N. (2011). *Modern mahrem medeniyet ve örtünme*. (11. Baskı). Metis Yayıncılık.
- Göral, Ö. S. (2009). Afet İnan. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce- Kemalizm, Cilt 2*, (ss. 220-235). İletişim Yayınları.
- Gramsci, A. (1959). *Aydınlar ve toplum (Denemeler)*. (Çev. V. Günyol-F. Edgü- B. Onaran). Çan Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. (Çev. Q. H.-G. Smith). Lawrence & Wishart.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane defterleri 1. Cilt*. Joseph A. Buttigieg, (Ed.). (Çev. E. Ekici). Kalkedon Yayınları.
- Gurallar-Yeşilkaya, N. (1999). *Halkevleri: İdeoloji ve mimarlık*. İletişim Yayınları.
- Gülalp, H. (1994). Capitalism and the modern nation-state: Rethinking the creation of the Turkish Republic. *Journal of historical sociology*, 7 (2). 155-176. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6443.1994.tb00166.x>
- Günlü, R. (2009). AKP ve eğitimin siyasal sosyolojisi. İçinde, İ. Uzel-B. Duru (Ed.). *AKP kitabı bir dönüşümün bilançosu*. (2. Baskı). (721-742). Phoenix Yayınevi.
- Gür, F. & Evren, A.(2015). Erken Cumhuriyette siyaset, propaganda, sanat ve ulusun inşası. *Sosyoloji Dergisi*, (31), 135-173.
- Hanioğlu, M. Ş. (1997). Garbcılar: Their attitudes toward religion and their impact on the official ideology of the Turkish Republic. *Studia Islamica*, (86). 133-148. <https://doi.org/10.2307/1595808>. <https://www.jstor.org/stable/1595808>.
- Hawkes, D. (2004). *Ideology*. Routledge.
- Heper, M. (2012). *Türkiye’de devlet geleneği*. Doğu Batı Yayınları.
- Hirsch, E. E. (1950). *Dünya üniversiteleri ve Türkiye’de üniversitelerin gelişmesi*. No: 23. Cilt: I. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- İhtiyar, B. (2018). Türkiye’de fikir sanat dergiciliği: ilk dönem hareket dergisi örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (31), 188-203. DOI: 10.17829/turcom.489630.
- Kadro Dergisi. (1932). Kadro Dergisi. 1 Ocak 1932, <https://www.gastearsivi.com/gazete/kadro/1932-01-01/3>.
- Kahraman, H. (2023). Cumhuriyetin ilk yıllarında fıkri dergiler ve felsefi kültür. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,

- (12), 485-497. DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1350043.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk siyasetinin yapısal analizi-I: Kavramlar kuramlar kurumlar*. Agora Kitaplığı.
- Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y. (2000). Tanzimat: Modernleşme arayışı ve politik değişim. İçinde, E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme*, (ss. 3-23). Alfa Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). Bir tepeden reform denemesi: Çiftçi topraklandırma kanunu hikâyesi, *Birikim Dergisi*, (107), <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-107-mart-1998-sayi-107-mart-1998/2302/bir-tepeden-reform-denemesi-ciftciyi-topraklandirma-kanununun-hikayesi/2836>.
- Kayalı, K. (2009). Niyazi Berkes. İçinde, T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 338-344). İletişim Yayınları.
- Kazancıgil, A. (2009). Devlet: Türk modernliğinin merkezi aktörü. İçinde, S. Vaner (Ed.). *21. yüzyıla girerken Türkiye*. (ss. 113-119). (Çev. O. Boyar). Kitap Yayınevi.
- Kocabaşoğlu, U. (2020). TRT dönemi öncesi Türk radyo tarihi. *TRT Akademi*, 5(9), 376-387. <https://izlik.org/JA67EN68AM>
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk’ün fikir ve düşünceleri*. AKDTYK.
- Koç, E. (2019). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Felsefe ve Fikir Dergileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (62). 814-821. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3099>.
- Konuk, O. (2006). Bir Sorun ve Çözüm Alanı Olarak Türk Eğitim Sistemi. İçinde, M. Zencirkıran (Ed.). *dünden bugüne Türkiye’nin toplumsal yapısı*. (ss. 499-515). Nova Yayınları.
- Köker, L. (1993). *Modernleşme Kemalizm ve demokrasi*. (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Köker, T. (2010). The establishment of Kemalist secularism in Turkey. *Middle East Law and Governance*, (2), 17-42. DOI 10.1163/187633610X12538730567080.
- Kuçuradi, İ. (2006). Devrim kavramı ve Atatürk’ün kültür devrimi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı. 1-10. <https://izlik.org/JA74RS68EM>
- Kuru, A.T. (2007). -Passive and assertive secularism - historical conditions, ideological struggles, and state policies toward religion. *World Politics*, (59), 568-94. <https://www.jstor.org/stable/40060173>
- Kurutlu, V. T. (2023). Atatürk dönemi siyasi dergiler ve fikirler. *AUSBD*, 6 (11), 45-64. <https://izlik.org/JA84AL34RD>
- Lacław, E., & Mouffe, C. (2008). *Hegemonya ve sosyalist strateji: Radikal demokratik bir politikaya doğru*. (Çev. A. Kardam). İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. (5. Baskı). (Çev. M. Kıratlı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1990). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. İçinde, M. Türköne, & T. Önder (Ed.). *Türkiye’de toplum ve siyaset makaleler I*, (ss. 30-67). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi: Makaleler 4*. İletişim Yayınları.
- Mardinli, İ. (2020). Tanzimat’tan günümüze Türk modernleşme sürecinde bürokratik elitlerin rolü. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (6). 1-20. <https://izlik.org/JA57XL84HM>
- Metin, C. (2009). Fikir dergiciliği. İçinde, O. Horata vd. (Ed.). *Atatürk dönemi (1920-1938)*. Cilt: 2. (ss. 837-841). Atatürk Kültür Merkezi.
- Nacaroğlu, D. (2023). Cumhuriyet’in ilk yıllarında radyo ve radyo yayıncılığının etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, (100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 151-174. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1322143>.
- Niyazioğlu, S. (2011). Erken Cumhuriyet Dönemi’nin otoportresi 1923-38 yılları arasında üretilen heykel, afiş ve fotoğraflarda devlet mitografisinin görsel inşası. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, (3), 77-91. <https://izlik.org/JA77WG74CZ>
- Ortaylı, İ. (2000). Osmanlı devletinde laiklik hareketleri üzerine. İçinde, E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme*, (ss. 125-137).: Alfa Yayınları.
- Özgüden, M. (2015). *Hegemonya ve politik toplum bir Gramsci okuması*. Phoenix.

- Özkan, H. (2009). Falih Rıfkı Atay. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 64-75). İletişim Yayınları.
- Öztoprak, L. (2003). Atatürk, sanat, sanatçı ve resim. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19 (56), 731-736. <https://izlik.org/JA62CH97XF>
- Portelli, H. (1982). Gramsci ve tarihsel blok. (Çev. K. Somer). Savaş Yayınları.
- Ransome, P. (2010). *Antonio Gramsci yeni bir giriş*. (Çev. A. İ. Başgöl). Dipnot.
- Sadoğlu, H. (2005). Türk yurdu (1911-1931). *Türk Yurdu Dergisi*, 25 (213), 37-40.
- Sancaktaroğlu-Bozkurt, S. (2021). Gramsci’nin Hegemonya kavramı bağlamında kültürel öğelerin çevirisi. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi (Journal of Translation Studies)*, (31), 251-274. DOI: 10.37599/ceviri.1020046.
- Talay, B. (2009). Yakup Kadri Karaosmanoğlu. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 430-449). İletişim Yayınları.
- Taş, H. (2011). *Politics of re-building secular hegemony and the subject in post-1997 Turkey*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Tekiner, Ü. A. (2010). *Atatürk heykelleri: kült, estetik, siyaset*. İletişim Yayınları.
- Thomas, P. D. (2013). *Gramsci çağı felsefe hegemonya marksizm*. (Çev. İ. Akçay, E. Ekici). Dipnot Yayınları.
- Toprak, Z. (1984). Fikir dergiciliğinin yüz yılı. İçinde, Z. Toprak (Ed.). *Türkiye’de dergiler ansiklopediler (1849-1983)*. (ss. 13-54). Gelişim Yayınları.
- Tuğal, C. (2011). *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. (2. Baskı). (Çev. F. B. Aydar). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1999). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri II*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti’nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları.
- Uyar, H. (2009a). Necmettin Sadık Sadak. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 102-113). İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (2009b). Mahmut Esat Bozkurt. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 214-220). İletişim Yayınları.
- Ünder, H. (2009). Atatürk imgesinin siyasal yaşamdaki rolü. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 138-156). İletişim Yayınları.
- Yalın, İ. (2002). Ulus devletin kamusal alanda meşruiyet aracı: toplumsal belleğin ulus meydanı üzerinden kurgulanma çabası. İçinde, G. A. Sargın (Ed.). *Başkent üzerine mekân-politik tezler: Ankara’nın kamusal yüzleri*. (ss. 157-215). İletişim Yayınları.
- Yavuz, M. H. & Öztürk, A. E. (2019). Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(1), 1-9. DOI: 10.1080/14683857.2019.1580828.
- Yerlikaya, T. (2017). ‘Kültürel iktidar’ mücadelesi. *SETA*, 28 Ekim 2017. <https://www.setav.org/kulturel-iktidar-mucadelesi>.
- Yeşilkaya, N. G. (2009). Halkevleri. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 113-119). (6. Baskı). İletişim Yayınları.
- Yetiş, M. (2014). Hegemonya. İçinde, G. Atılgan, E. A. Aytekin (Ed.). *Siyaset bilimi kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler*, (ss. 87-99). Yordam Basım.
- Yıldız, A. (2009). Recep Peker. İçinde, T. Bora, M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-Kemalizm*, Cilt 2, (ss. 58-64). İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1993). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Çev. Y. Saner-Gönen). İletişim Yayınları.